

УДК 910.4 (091)

Кокус В.В.

Географо-краєзнавчі дослідження в працях вчених Кам'янець-Подільської науково-дослідної кафедри природи, сільського господарства та культури Поділля в 20-х роках ХХ ст.

В статті на основі літературних джерел розглянуто внесок вчених-природознавців Кам'янець-Подільської науково-дослідної кафедри природи, сільського господарства та культури Поділля у розвиток географічних досліджень регіону в 20-х роках ХХ століття. Проаналізовано головні наукові праці членів науково-дослідної кафедри. З'ясовано, що науково-дослідна кафедра згуртувала навколо себе провідних регіональних дослідників.

Ключові слова: науково-дослідна кафедра, компоненти природи, вчений, Поділля, корисні копалини.

Кокус В.В. Географо-краеведческие исследования в трудах ученых Каменец-Подольской научно-исследовательской кафедры природы, сельского хозяйства и культуры Подолья в 20-х годах ХХ ст. В статье на основе анализа литературных источников рассмотрен вклад ученых-естествоиспытателей Каменец-Подольской научно-исследовательской кафедры природы, сельского хозяйства и культуры Подолья в развитие географических исследований региона в 20-х годах ХХ века. Проанализированы основные научные труды членов научно-исследовательской кафедры. Выяснено, что научно-исследовательская кафедра объединила вокруг себя ведущих региональных исследователей.

Ключевые слова: научно-исследовательская кафедра, компоненты природы, ученый, Подолье, полезные ископаемые.

Kokus V.V. Geographic and regional researches in proceedings of scientists of Kamyanets-Podilskyi scientific-research chair of nature, agriculture and culture of Podillya in 20s of the 20th century. On the grounds of literary sources in the article we have examined the contribution of scientists-natural historians at Kamyanets-Podilskyi scientific-research chair of nature, agriculture and culture of Podillya into the development of geographical researches in the region in 20s of the 20th century. We have analyzed the main scientific works of members at scientific-research chair. It has been proved that scientific-research chair gathered the best regional research workers.

Keywords: scientific-research chair, component of the nature, scientist, Podillya, mineral resources.

Постановка проблеми. На сучасному етапі українського державотворення важливого значення набуває пізнання історії науки. Розвиток наукознавства дозволяє поглибити дослідження з історії і методології окремих наук, що, в свою чергу, позитивно впливає на загальні закономірності розвитку і функціонування науки як складової системи знань. Не становлять виключення й проблеми дослідження історії української географічної науки.

На сучасному етапі державотворення над проблемами дослідження історії географічної науки плідно працюють такі відомі українські вчені, як Г.І.Денисюк, М.Д.Пістун, О.І.Шаблій, М.Ю.Костриця О.В.Заставецька та ін. Разом з тим, ще недостатня увага дослідниками приділяється історії українського географічного краєзнавства, зокрема діяльності місцевих науково-краєзнавчих осередків.

Зв'язок теми з науковими завданнями. Тема статті тісно пов'язана з науково-дослідною роботою "Історія географії в Україні", що проводиться на кафедрі фізичної географії Вінницького державного педагогічного університету

імені Михайла Коцюбинського.

Аналіз досліджень та публікацій. Наукова діяльність краєзнавчих осередків Кам'янець-Подільського в 20-х роках ХХ ст. за останні два десятиріччя знайшла відображення в працях істориків, музеєзнавців, краєзнавців, бібліографів. Розвиток краєзнавчих досліджень на Кам'яничині, наукова спадщина вчених-природознавців Поділля, політичні репресії проти діячів науки та їх наслідки для краєзнавчого руху ґрунтовно розглянуті в монографічних дослідженнях і публікаціях Л.В. Баженова [5], В.С. Прокопчука [14,15], А.Ю. Теодоровича, О.М. Завальнюка, В.О. Савчука, М.Ю. Костриці [9] та ін. Наукову діяльність та долю репресованих вчених науково-дослідної кафедри природи, сільського господарства та культури Поділля В.П. Храневича, О.М. Кожухіва, І.А. Лепікаша, С.І. Городецького, І.А. Олійника, Н.Т. Гаморака, М.І. Величківського розглянули М.І. Алещенко та В.А. Нестеренко [1,2,3]. Науково-теоретичну спадщину відомого українського географа, ректора Кам'янець-Подільського інституту народної освіти, активного члена науково-дослідної кафедри, професора В.О. Гериновича вивчали О.М. Завальнюк, М.Б. Петров, В.М. Островий, О.К. Котоній, Б.І. Заставецький, П.І. Штойко, М.Ю. Костриця [9] та ін. Творчий та життєвий шлях ботаніка Д.О. Богацького знайшов відображення в публікаціях В.С. Прокопчука [14]. Невідомі сторінки з життя та наукову діяльність фізіолога рослин Н.Т. Гаморака на початку 90-х років ХХ ст. розглянули Д.М. Доброчасва, Л.Г. Любінська, О.П. Рибалко [7]. Наукову діяльність науково-дослідної кафедри природи, сільського господарства та культури Поділля детально висвітлив Л.В. Баженов [5]. Внеску Кам'янець-Подільської науково-дослідної кафедри природи, сільського господарства та культури Поділля у розвиток історико-краєзнавчих досліджень присвячені публікації В.А. Нестеренка [13]. Цей же автор займався проблемою політичних репресій проти діячів науки Кам'яничя-Подільського в 30-х років ХХ ст. [12]. Діяльність науково-дослідної кафедри упродовж 1926-1927 років знайшла відображення в публікаціях М.М. Баєра [4]. Малодослідженою залишається наукова спадщина та доля подільського геолога О.В. Красівського. Незважаючи на наявні публікації, творчий доробок вчених-природознавців Кам'яничя-Подільського 20-х років ХХ ст. ще не знайшов свого належного наукового осмислення. Недослідженим залишається внесок науково-дослідної кафедри природи, сільського господарства та культури Поділля у вивчення природних умов та ресурсів регіону. Вивчення наукової спадщини регіональних дослідників дозволить з'ясувати їх роль та місце в історії розвитку географічних досліджень Поділля.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є з'ясування ролі науково-дослідної кафедри природи, сільського господарства та культури Поділля у розвитку природничих досліджень краю в 20-х роках минулого століття. Досягнення поставленої мети потребує вирішення таких завдань: на основі аналізу літературних джерел оцінити внесок науково-дослідної кафедри природи, сільського господарства та культури Поділля у вивчення окремих компонентів природи регіону, проаналізувати наукову спадщину вчених-природознавців кафедри: В.О. Гериновича, В.П. Храневича, І.А. Лепікаша, Н.Т. Гаморака, О.В. Красівського, Д.О. Богацького, О.М. Кожухіва та ін., встановити причини занепаду діяльності кафедри наприкінці 20-х років ХХ ст., з'ясувати значення наукових праць вчених і краєзнавців Кам'яничини для сьогодення.

Виклад основного матеріалу. У 20-х роках ХХ ст. основні наукові

дослідження, фундаментальна наукова підготовка майбутніх викладачів вищої школи та молодих вчених України здійснювалася науково-дослідними кафедрами. Наприкінці грудня 1921 року РНК УСРР запропонувала організувати науково-дослідні кафедри в наукових центрах України. Вони організовувались з метою розвитку на Україні науково-дослідної діяльності найбільш видатних в кожній галузі дослідників, а також підготовки під їхнім керівництвом молодих вчених до наукової праці. До їх числа було віднесено і Кам'янець-Подільський, де функціонувало три вищих школи. У 1922 році за ініціативою відомого історика Є.Д. Сташевського при місцевому інституті народної освіти було засновано науково-дослідну кафедру “Історії та економіки Поділля” [9].

Активну роботу кафедра розпочала лише весною 1923 року. Першим її завідуючим став професор П.В. Клименко. Кафедра складалася з секцій культури (керівник - професор І.А. Любарський) та економіки (професор В.О. Геринович). У складі першої секції діяли підсекції археології, історії, лінгвістики, літератури і мистецтва, в другій – геології, біології і зоології. Хоча станом на 1925 рік штат кафедри складався всього з 11 осіб (4 дійсних члени, 1 науковий співробітник, 6 аспірантів), проте навколо неї в першій половині 20-х років ХХ ст. згуртувався науковий та краєзнавчий актив міста. До складу кафедри входили або активно співпрацювали з нею професори та викладачі інституту народної освіти П.В. Клименко, Є.Д. Сташевський, П.Г. Клепаський, В.О. Геринович, Ю.П. Філь, сільськогосподарського інституту – В.П. Храневич, Д.О. Богацький, Н.Т. Гаморак, О.В. Красівський та ін. Результати науково-дослідної роботи у вигляді доповідей заслуховувались і обговорювались на загальних засіданнях кафедри. Упродовж 1926 року були заслухані доповіді В.О. Гериновича – “Принципи районування”, “Завдання і принципи краєзнавчої роботи”, “Підсумки дослідження подільських сіл”, Н.Т. Гаморака – “Водний режим рослин”, О.М. Кожухіва – “Зимові птахи Поділля” та ін. За короткий період роботи кафедра зробила вагомий внесок у дослідження історії, географії, тваринного і рослинного світу Поділля [5].

Керівник економічної секції, дійсний член науково-дослідної кафедри професор В.О. Геринович організував географічну лабораторію, в якій проводив заняття з аспірантами в галузі методології географії та керував науковими дослідженнями з природи та економіки Поділля. Упродовж 1923 року він підготував до друку такі розвідки: “Географія ССРР”, “Географія України”, “Оповідання з антропології”. На чергових засіданнях кафедри В.О. Геринович зачитав доповіді: “Географічне положення с. Цибулівки”, “Біблійний потоп в науковому освітленні”, “Чародійна паличка”, “Германія з географічного боку” [4].

У 1923-1925 рр. кафедра проводила роботу у двох основних напрямках: науковому та науково-популярному. У 1923-1924 рр. члени НДК опублікували ряд статей в наукових збірниках, проте на випуск власних видань коштів не вистачало. У 1925 році ситуація дещо покращилась, що дало можливість надрукувати дослідження з ентомології (В.П. Храневич), геології (О.В. Красівський), а також науково-популярну книгу про природні багатства Поділля. Науково-популярна робота працівників НДК полягала передусім в читанні публічних лекцій для населення. Так, у 1923-1925 рр. в стінах Кам'янець-Подільського ІНО для громадян міста було прочитано 46 популярних лекцій з актуальних питань життя краю. Члени кафедри також читали лекції в сільбудинках, знайомили селян з особливостями природи та історію краю [5].

Переважно гуманітарна спрямованість науково-дослідної кафедри викликала неодноразові нарікання з боку органів влади. У зв'язку з цим 30 жовтня 1926 року президія Укрнауки, що відала науково-дослідними кадрами вищої школи, прийняла рішення про реорганізацію Кам'янець-Подільської “кафедри історії та економіки Поділля” при інституті народної освіти в “кафедру природи, сільського господарства і культури Поділля” й затвердила її завідувачем професора О.В. Красівського. Реорганізовану кафедру було вирішено приєднати до Кам'янець-Подільського сільськогосподарського інституту. На початку 1927 року у складі кафедри працювало 25 дійсних членів і наукових співробітників та 22 аспіранти. Відтепер діяльність науково-дослідної кафедри здійснювалася в шести підсекціях : прикладної геології і ґрунтознавства, прикладної ботаніки, зоології, фототехнічних і інтенсивних культур, зоотехнічній та мови. Власне назви підсекцій свідчать про те, що в діяльності кафедри на перший план почали виходити дослідження, які мали передусім практичне господарське значення. Упродовж 1922-1930 років кафедра підготувала близько 50 молодих науковців для вищої школи, академічних установ, музеїв України, в тому числі поділлєзнавців. У 1929 році вийшов з друку перший (і єдиний) том “Записок Кам'янець-Подільської науково-дослідної кафедри,” в якому були представлені статті природничого, математичного та гуманітарного профілю [9].

Підсекція прикладної зоології розпочала свою працю 1 лютого 1927 року. 3 квітня цього ж року при кафедрі був організований семінар для підготовки аспірантів, який відвідували також студенти Кам'янець-Подільського сільськогосподарського інституту. Учасники семінару проводили дослідження шкідників сільського господарства, розробляли методи боротьби з ними.

Керівником підсекції прикладної зоології було призначено відомого подільського зоолога В.П. Храчевича. Поряд з ним у підсекції працювали професор М.Т. Геращенко, науковий співробітник О.М. Кожухів та ін. У план роботи підсекції входило вивчення орнітофауни, ентомофауни Поділля, іхтіофауни Дністра, Південного Бугу та їх приток. Велика увага приділялась також вивченню питання боротьби з озимою совкою та іншими шкідниками садів і городів. Планувалося також організувати спеціальний біологічний пункт. Наслідком праці В.П.Храчевича в науково-дослідній кафедрі стала його ґрунтова стаття “Матеріали до орнітофауни західних округ України”, присвячена вивченню птахів Кам'янецького та Проскурівського округів [2].

В 20-х роках ХХ ст. В.П. Храчевич активно займається вивченням тваринного світу Поділля. Наслідком його тривалих наполегливих досліджень місцевого тваринного світу стали кілька ґрунтовних монографій, що були видані в серії “Енциклопедії Поділлєзнавства” спільно з Кабінетом виучування Поділля. Упродовж 1925 - 1926 років побачили світ чотири монографії В.П.Храчевича: “Ссавці Поділля” (1925), “Птахи Поділля”(1926), “Минуле фавни Поділля” (1925-1926), “Нарис фавни Поділля”, частина 1. (1926). Кабінет планував випустити другу частину останньої монографії, у якій мова повинна була йти про комах Поділля, але вона так і не вийшла з друку [2].

У монографії “Ссавці Поділля : огляд систематичний” - висвітлено спосіб життя близько 50 видів ссавців, які зустрічаються на теренах Поділля, подано малюнки тварин, схеми їхнього ареалу. Автор робить висновок про те, що фауна Поділля має значно більше спільного із західноєвропейським тваринним світом, ніж східноєвропейським.

У 1925 році побачила світ розвідка В.П. Храневича “Птахи Поділля”, в якій автор на основі аналізу зоологічної колекції Кам’янець-Подільського природничо-історичного музею, колекцій музеїв Кабінету зоології Кам’янець-Подільського сільськогосподарського інституту та окружної спілки мисливців та рибалок, праць попередників, а також власних спостережень описав спосіб існування та географічне поширення 244 видів птахів регіону. Подано численні ілюстрації та малюнки. Наявні до початку ХХ ст. описи орнітофауни В. Боголепова, Г. Герхнера, А. Андржейовського та К. Кеслера не охоплювали в повній мірі південну частину Поділля. Праця В.П. Храневича частково усунула цей недолік. Автор не обмежувався лише систематичним описом видів птахів, але і проаналізував їх географічний розподіл на території Поділля. Особливий інтерес представляє третій розділ “Розподіл птахів по станціях та зоогеографічних зонах”, в якому автор у вигляді таблиці подає розподіл птахів в залежності від характеру перебування на території Поділля (осілі, перелітні, гніздові, залітні, зимові), місць проживання (степ, поле, річкові долини, ліс, озеро, ставок, болото, житлові та господарські споруди), належності до “зоогеографічної зони” (тундри, тайги, широколистяних лісів, степу та ін.) [16].

Наступна робота В.П. Храневича “Нарис фауни Поділля”. Частина 1. “Ссавці і птахи” стала підсумковою, що узагальнювала його попередні дослідження. Автор ретельно опрацював основні праці своїх попередників – К. Кеслера, В. Боголепова, А. Андржейовського та ін., численні колекції птахів та ссавців природничого музею Поділля, Кабінету зоології сільськогосподарського інституту, більшість з яких він сам зібрав разом із студентами. Значний інтерес має розділ “Минуле фауни Поділля”, у якому на основі свідчень Володимира Мономаха, К. Кеслера, М. Литвина, М. Кромера, З. Герберштейна та інших відомих діячів, істориків, мандрівників і хроністів середньовіччя автор проаналізував зміни у тваринному світі Поділля за останні століття (XII-XIX ст.) [2]. В.П. Храневич стверджує, що господарська діяльність людини за останні століття призвела до повного зникнення турів, сайгаків, байбаків, диких коней, оленів, зубрів, бурих ведмедів, бобрів, росомахи, перев’язки, степового орла, куріпки білої та інших видів тварин. Окремі розділи монографії були присвячені промислового значенню подільських птахів і ссавців та охороні тваринного світу регіону. Автор пропонує утворити на Поділлі ряд заповідників та національних парків, в яких би в натуральних умовах вивчалися та охоронялися рідкісні представники тваринного світу регіону [16].

У другій половині 20-х років ХХ ст. В.П. Храневич досліджував передусім світ комах Поділля. В “Наукових записках сільськогосподарського інституту” опубліковані його статті з цієї тематики: “Матеріали до лепідоптерофауни Поділля” написана спільно з Д.О. Богацьким (1924) та “Microlepidoptera Поділля” (1927). Остання стаття написана В.П. Храневичем на основі власних польових дослідень лепідоптерофауни в околицях Кам’янця-Подільського [4].

Підсекцію прикладної геології і ґрунтознавства науково-дослідної кафедри очолив відомий подільський геолог О.В. Красівський. Перу вченого належить понад 40 наукових праць з різних аспектів геології Поділля: рудних та нерудних корисних копалин, четвертинних відкладів, гідрогеології, геологічної зйомки, геоморфології та ін. О.В. Красівському належить відкриття давніх осадових відкладів в районі Українського кристалічного щита. У 1921 році вчений відкриває і описує побузькі графітові родовища в околицях Хошеватого і Завалля.

Він розглядає ці родовища як осадово-органогенні. За результатами дослідження родовищ марганцевих руд 1921 року О.В. Красівський склав їх карту. У праці “До геології рудоносних порід Хощеватсько-Завальського Побужжя і с. Завалля на Поділлі” (1926) автор описує такі корисні копалини регіону: залізо-марганцеві руди, кристалічні вапняки, графіт, магнетитові руди, мармуроподібні вапняки, граніти, охристі глини, каоліни, кварцові піски. О.В. Красівський оцінив запаси Хощеватівського родовища марганцевих руд у 2,5 мільйона тон при вмісті марганцю у руді від 28 до 75% [10]. В 1923 році вчений встановлює східну межу поширення сарматського моря на Поділлі. О.В. Красівський займався також вивченням “карпатської гальки” та викопних пустель на Поділлі. Утворення “карпатської гальки” вчений пов’язував з карпатським зледенінням та наступною еоловою переробкою в умовах пустельного клімату. Вперше думку про існування в минулому на Поділлі пустель О.В. Красівський висловив у статті “Из геологических наблюдений в Подольской губернии” (1915). Цей висновок він зробив на підставі знаходження під час геологічних досліджень у Придністер’ї еолових форм рельєфу. Значний інтерес викликають статті О.В. Красівського присвячені відкладам силуру у Придністер’ї.

На засіданні підсекції прикладної геології та ґрунтознавства в квітні 1927 року було заслухано доповідь проф. О.В. Красівського “Геологічна будова берегів Дністра”, яка супроводжувалась демонстрацією відповідних фотографій. Наукова робота вченого в складі кафедри зосереджувалась в таких основних напрямках: вивчення гідрогеологічної будови, ґрунтів, корисних копалин Поділля, а також впливу рельєфу на продуктивність ґрунтів округу [4].

У 1924 році виходить праця О.В. Красівського присвячена вивченню ґрунтоутворюючих відкладів Поділля. На початку роботи автор вказує, що серед поверхневих відкладів Поділля велику роль відіграють так звані строкаті глини, що вкривають породи “балтської серії”. Вони складаються з двох горизонтів: нижнього – яскраво-червоного забарвлення, потужністю біля 16-20 метрів та верхнього – шоколадного, потужністю 14-20 метрів. Вище залягає звичайний лес, який має потужність до 10 метрів. На його думку, строкаті глини були тією материнською породою, з якої шляхом делювіальної переробки утворилися лес та лесоподібні суглинки Поділля. Строкаті глини О.В. Красівський відносив до пліоценових латеритів. Зміна механічного складу лесу по мірі віддалення від району зледеніння є, на думку вченого, результатом делювіальних процесів, пов’язаних із загальним нахилом місцевості на південь. До таких висновків він прийшов проаналізувавши карту четвертинних відкладів України, складену Г.Г. Маховим у 1924 році. На цій карті зображено, починаючи від льодовикового району, послідовні смуги легкосуглинкового, суглинкового та глинистого лесу з півночі на південь. Це, на думку О.В. Красівського, є найкращою ілюстрацією сортувальної діяльності води і делювіальних процесів, які діяли відповідно до загального нахилу місцевості на південь. Ярусність лесу він пояснював результатом активізації в певні проміжки часу делювіальних процесів, а не наявністю в товщі лесу викопних ґрунтів.

У 1928 році О.В.Красівський опублікував статтю “Дністрянське кристалічне поле”, в якій підсумував результати досліджень кристалічних порід Придністер’я. За результатами досліджень вчений робить висновок, що породи докембрію є досить поширеними в межах Могилів-Подільського та Тульчинського округів. О.В. Красівський дослідив і описав понад 120 виходів

кристалічних порід у 20 населених пунктах Середнього Придністер'я. Порооди докембрію представлені тут розовими та сірими гранітами, пегматитами, гнейсами. Автором відкрито явище контактного метаморфізму в цих породах, а також ознаки графіту та залізних руд.

Чимало зробив для дослідження четвертинних відкладів краю член науково-дослідної кафедри геолог І.А. Лепікаш. Ще в студентські роки І.А. Лепікаш бере участь в різних геологічних експедиціях. Разом з проф. О.В. Красівським у 1927 році він досліджував корисні копалини Кам'янець-Подільської округи. На засіданні підсекції прикладної геології та ґрунтознавства 4 квітня 1927 року І.А. Лепікаш виступив з доповідями “Ґрунти Поділля” та “Кілька слів до практичних робіт по ґрунтознавству” [4]. У 1928 році молодий вчений працює в експедиції з дослідження ґрунтів і четвертинних відкладів Проскурівщини. В цьому ж році виходить його перша друкована праця “До фізичної природи ґрунтоутворюючих порід Кам'янецької округи”, в якій автор на основі власних польових досліджень проаналізував механічний склад різних типів українського лесу. І.А. Лепікаш зробив висновок, що лесові відклади південної Кам'яниччини містять значну кількість глинистих часток і мають схожість з лесами півдня України, як за механічним складом, так і за морфологічними характеристиками. О.В. Красівський рекомендував І.А. Лепікаша до аспірантури і був першим його наставником і науковим керівником. У 1929 році він обіймає посаду старшого колектора геолого-розвідувальної партії Укргеолтресту, яка проводила розшуки фосфоритів на Поділлі. У 1930 році І.А. Лепікаш у журналі “Четвертинний період” опублікував статтю “До характеристики четвертинних відкладів м. Кам'янця на Поділлі”, в якій за результатами аналізу 15 свердловин охарактеризував три горизонти лесу та два поверхи реліктових ґрунтів між ними. Відсутність лесових відкладів на підвищених ділянках пояснював розвитком в цих місцях давньої ерозії. І.А. Лепікаш вивчаючи лесові відклади Кам'яниччини виділив їх в особливий Наддністрянський варіант західноукраїнського лесу. Крім праць із загальної та четвертинної геології, ґрунтознавства, геоморфології, геологічної зйомки, вчений цікавився питаннями мінералогії, стратиграфії, палеонтології.

Наприкінці червня 1937 року І.А. Лепікаша було заарештовано і необґрунтовано звинувачено в участі у неіснуючій фашистській терористичній організації. Виїзна сесія військової колегії Верховного Суду СРСР 2 вересня 1937 року у м. Києві винесла вирок І.А. Лепікашу – вища міра покарання. Вирок було виконано 3 вересня 1937 року [11].

Важливе місце в роботі кафедри займали метеорологічні спостереження. В “Записках Кам'яненць-Подільського сільськогосподарського інституту” члени кафедри О.М. Ретанов та В.К. Бернацький опублікували розвідку “Матеріали до кліматичної характеристики району Кам'янецької метеостанції”, в якій проаналізували річний хід основних метеорологічних елементів регіону: температури, опадів, вологості повітря, хмарності, вітрів. Недоліком цієї праці є те, що вона ґрунтується на дуже короткому періоді спостережень (1923-1928). Авторами проаналізовано зв'язок між врожайністю сільськогосподарських культур та ходом метеорологічних елементів за кілька останніх років [4].

Вивченням рослинного світу Поділля активно займалися члени підсекції прикладної ботаніки, яка була організаційно оформлена на початку 1927 року. Головним напрямом її діяльності було вивчення водного режиму рослин. Плідну роботу в складі підсекції прикладної ботаніки проводив відомий вчений-фізіолог,

дійсний член науково-дослідної кафедри Н.Т. Гаморак. На початку 20-х років ХХ ст. Н.Т. Гаморак видав перші україномовні підручники для університетів з ботаніки та фізіології рослин. У відділі рідкісної книги Кам'янець-Подільського державного університету зберігається його конспект лекцій “Анатомія рослин” (1920). У 1927 році вчений сконструював автоматичний апарат для вимірювання транспірації рослин – транспірограф. Роботу зі створення цього апарату Н.Т. Гаморак розпочав після повернення з Берліну у 1926 році. У 1932 році вченим був створений прилад для вимірювання абсорбції – потограф. Важливе значення мали дослідження вченого, присвячені явищу фотоперіодизму у рослин [7].

Великою заслугою науковця було створення в Кам'янець-Подільському ботанічного саду. Насінням допомогли ботанічні сади Києва, Москви та Ленінграду. У 1926 році у ньому було зроблено перші насадження – берези, дуба, граба, різних видів хвойних і плодових культур. Вже у 1927 році ботанічний сад пропонував на обмін насіння 341 виду рослин. Було закладено систематичну ділянку, випробовувались нові культури – арахіс, рис, люфа, соя, цитрусові та ін. Н.Т. Гаморак планував зібрати у ботанічному саду найтипівіших представників флори Західної України : Галичини, Буковини, Поділля та Волині. В оранжереях ботанічному саду висаджувались екзотичні дерева та кущі, теплолюбні рослини, пальми, фікуси та ін. Особливої уваги надавали колекції технічних культур, оскільки в місті на той час було створено Інститут технічних культур [4].

Наприкінці грудня 1932 року Н.Т. Гаморак було заарештовано і 1 жовтня 1933 року на судовому процесі у справі “Української військової організації” в Харкові засуджено на 5 років заслання. В серпні 1937 році судовою трійкою УНКВС Омської області справу було переглянуто і Н.Т. Гаморак засуджено до розстрілу. Вирок було виконано 1 вересня 1937 року [7].

Активно займався вивченням флори Кам'яниччини та Поділля засновник Кам'янець-Подільського наукового товариства при ВУАН Д.О. Богацький. З 1924 року вчений також працює викладачем ботаніки на робітничому факультеті Кам'янець-Подільського сільськогосподарського інституту [14]. З лютого 1927 року Д.О.Богацький – член підсекції прикладної ботаніки науково-дослідної кафедри природи, сільського господарства і культури Поділля. Упродовж березня-червня 1927 року він проводив екскурсії з метою вивчення видового складу рослинності Поділля. За результатами проведених досліджень вчений підготував рукопис “Матеріали до флори Поділля”. У 1929 році в “Записках” Кам'янець-Подільської науково-дослідної кафедри виходить стаття Д.О. Богацького “Нові для Поділля рослини”, в якій подається перелік з 11 видів рослин вперше виявлених автором на Поділлі [8]. Крім флористичних праць Д.О. Богацький проводив також фенологічні спостереження над рослинністю околиць Кам'янець-Подільського.

Аспірант науково-дослідної кафедри природи, сільського господарства та культури Поділля Ф.С. Панасюк опублікував статтю про шкідливу мікофлору Кам'яниччини. Робота проводилася в Кабінеті ботаніки і фітопатології Кам'янець-Подільського сільськогосподарського інституту, в якому також зберігається гербарій зібраних грибів. На дослідному полі Кам'янець-Подільського сільськогосподарського інституту Ф.С. Панасюк проводив дослідження хворобостійкості ячменю, пшениці та гороху [8].

Акліматизацією теплолюбних рослин займався член підсекції прикладної ботаніки науково-дослідної кафедри природи, сільського господарства та

культури Поділля А.С. Волощук. З 1928 року він також працює викладачем агрономічних дисциплін у Кам'янець-Подільському сільськогосподарському інституті, займається садівництвом та дендрологією. Упродовж першої половини 1927 року А.С. Волощук у місцевому ботанічному саду заклад експериментальні ділянки, на яких посіяв насіння екзотичних та рідкісних рослин: каркасу, каштану солодкого, бундука, береки та ін. Значний інтерес у громадськості викликала доповідь науковця “Михайлівській дендрологічний парк Кам'янець-Подільського сільськогосподарського інституту”, яка була зачитана на засіданні підсекції прикладної ботаніки у 1928 році. Доповідач повідомив про акліматизовані породи дерев Михайлівського дендрологічного парку [4].

Вивченням іхтіофауни Дністра активно займався аспірант підсекції прикладної зоології Ю.П. Сластіненко. У 1927 році за дорученням підсекції прикладної зоології науково-дослідної кафедри природи, сільського господарства та культури Поділля він провів детальне іхтіологічне дослідження річок округи. Аналізуючи видовий склад іхтіофауни Дністра за даними праць відомого зоолога К.Ф. Кеслера середини ХІХ ст. і порівнюючи його з сучасним Ю.П. Сластіненко приходять до висновку, що досить поширені в минулому в річках Поділля види риб : білуга, осетер, шип та ін. стали рідкісними або повністю зникли. Наприкінці 20-х років ХХ ст. дослідником було опубліковано низку статей, присвячених вивченню видового складу іхтіофауни річок Поділля [8].

У першій половині 20-х років ХХ ст. у Кам'янець-Подільському сільськогосподарському інституті працював відомий вчений-агроном професор С.І. Городецький. Деякий час він був проректором цього інституту та керівником міської філії наукового сільськогосподарського комітету України. С.І. Городецький вважається автором першої схеми фізико-географічного районування Поділля, яка була розроблена ще у 1913 році. Згідно цієї схеми територія Подільської губернії поділяється на сім фізико-географічних районів. Цей поділ території Поділля на фізико-географічні райони зберігався і в пізніших схемах фізико-географічного районування, які розроблялись вченим в 20-х роках ХХ ст. С.І.Городецьким були розроблені гіпсометрична та фізична карта Подільської губернії. У першому томі “Записок Кам'янець-Подільського сільськогосподарського інституту (1924) була опублікована доповідь С.І.Городецького “Спроба фізико-географічної районізації Поділля”, яка була зачитана на пленумі Подільської філії сільськогосподарського наукового комітету України. У доповіді детально охарактеризовано окремі компоненти природи регіону: рельєф, геологічну будову, клімат, внутрішні води та ін. [3].

У 1929 році побачила світ монографія С.І. Городецького “Сільське господарство Поділля перед світовою війною”. У розділі “Фізико-географічна характеристика Поділля” він описує окремі компоненти природи : геологічну будову, рельєф, клімат, внутрішні води та ґрунти регіону. Велику увагу вчений приділяв ґрунтоутворюючим породам Поділля. Розглядаючи розміщення лесових відкладів в межах України, вчений прийшов до висновку, що леси Кам'яничини відрізняються від лесів інших регіонів України переважанням у своєму складі більш дрібних глинистих часток. С.І. Городецький заперечував еолову гіпотезу походження лесу, надаючи провідну роль в його утворенні делювіальним процесам. Аналізуючи географічне поширення ґрунтів в межах Поділля автор приходять до висновку, що формувались вони в кліматичних умовах відмінних від сучасних. На таку думку вченого наштовхнув той факт, що досить часто

чорноземи знаходяться в найбільш зволжених регіонах Поділля. У цій же праці С.І. Городецький виходячи із особливостей розподілу температури, опадів, рельєфу, ґрунтів виділяє на теренах Поділля шість фізико-географічних районів. Вчений детально описує профілі основних типів ґрунтів Поділля, а також аналізує вміст хімічних елементів у них. Аналізуючи розподіл ґрунтового покриву, він прийшов до висновку, що в минулому наступ лісової рослинності на степову відбувався від центральної частини Поділля до окраїн [6].

Після Кам'янця-Подільського С.І. Городецький працював у різних наукових і навчальних закладах Києва, Житомира, агрономічному інституті Білоруської Академії Наук, інституті ботаніки при ВУАН та інших науково-дослідних установах. Після другої світової війни переїхав до США. Там продовжував займатись науковою роботою, був дійсним членом наукового товариства імені Т.Г. Шевченка. Помер у 1956 році у США [3].

В середині 1929 року у зв'язку з початком репресій проти української інтелігенції науково-дослідна кафедра природи, сільського господарства та культури Поділля при Кам'янець-Подільському сільськогосподарському інституті фактично припинила свої наукові дослідження. Один із найактивніших членів НДК Ю.П. Філь був заарештований у сфальсифікованій справі “Спілки визволення України”. Репресій зазнали також члени кафедри Ю.Й. Сіцинській, О.М. Кожухів, В.П. Храневич та ін. Декілька науковців у зв'язку з переслідуванням виїхали з Кам'янця-Подільського в інші міста. Весною 1930 року відбулася чергова реорганізація науково-дослідних та вищих навчальних закладів УСРР, згідно з якою всі науково-дослідні кафедри були ліквідовані [13].

Висновки. Необхідність освоєння природних ресурсів для господарських потреб в 20-х роках минулого століття зумовила значне піднесення галузевих природничих досліджень регіону. В 20-х – на початку 30-х років ХХ ст. на Кам'яничині головним центром краєзнавчих досліджень стала науково-дослідна природи, сільського господарства та культури Поділля, в якій активно працювали такі відомі вчені-природознавці Поділля, як В.П. Храневич, С.І. Городецький, О.В. Красівський, В.О. Геринович, Н.Т. Гаморак, О.М. Кожухів, Д.О. Богацький, та інші. В цей час ними було опубліковано ряд цікавих праць, в яких детально описано геологічну будову, корисні копалини, рельєф, водні ресурси, рослинний і тваринний світ Поділля. Частина з цих праць не втратила свого наукового і пізнавального значення і тепер.

Таким чином, в історії Кам'янець-Подільської науково-дослідної кафедри чітко простежується два основних етапи. У перший етап своєї діяльності (1922-1926 рр.) вона мала переважно гуманітарну спрямованість і об'єднувала навколо себе передусім істориків, філологів, літературознавців. На другому етапі своєї діяльності (1926-1930) науково-дослідна кафедра діяла при місцевому сільськогосподарському інституті і мала переважно природничо-виробничу спрямованість. Однак в умовах утвердження в УСРР тоталітарного режиму в травні 1930 року кафедра була остаточно ліквідована, а більшість її членів було репресовано у справі так званої “Української військової організації”.

Перспективи подальших розвідок. Перспективи подальших досліджень діяльності науково-дослідної кафедри природи, сільського господарства та культури Поділля пов'язані із зміцненням джерельної бази, пошуком в архівних установах відповідних матеріалів, удосконаленням методики дослідження, поверненням в науковий обіг творчої спадщини репресованих вчених Поділля.

1. Алещенко М.І. Репресовані викладачі Кам'янець-Подільського сільськогосподарського інституту / М.І.Алещенко, В.А.Нестеренко // Освіта, наука і культура на Поділлі: Збірник наукових праць. – Том 2. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2002. – с. 205-210.
2. Алещенко М.І. Професор В.П. Храневич – відомий вчений-зоолог Поділля / М.І.Алещенко, В.А.Нестеренко // Освіта, наука і культура на Поділлі: Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2003. – т. 3. – с. 190-196.
3. Алещенко М.І. Забуті імена (маловідомі факти з історії Кам'янець-Подільського сільськогосподарського інституту) / М.І.Алещенко, В.А.Нестеренко // Матеріали XI Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2004. – с. 518-523.
4. Баєр М.М. Науково-дослідна кафедра природи, сільського господарства й культури Поділля при Кам'янець-Подільському сільськогосподарському інституті / М.М.Баєр // Записки Кам'янець-Подільського сільськогосподарського інституту. – 1927. – Книга 4. – с.146-164.
5. Баженов Л.В. Alma Mater подільського краєзнавства: Місто Кам'янець-Подільський – центр історичної регіоналістики XIX – на початку XXI століть / Л.В.Баженов. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2005. – 416 с.
6. Городецький С.І. Сільське господарство Поділля перед світовою війною. / С.І.Городецький. – Вінниця: Віндерждрук ім. Леніна, 1929. – 208 с.
7. Доброчаєва Д.М. Нестор Гаморак. Сторінки життя вченого / Д.М.Доброчаєва, Л.Г.Любінська, О.П.Рибалко // Український ботанічний журнал. – 1993. – № 5. – с. 86-92.
8. Записки Кам'янець-Подільської науково-дослідної кафедри. – Полтава, 1929. – Т. 1. – 189 с.
9. Костриця М.Ю. Подільська наукова географічно-краєзнавча школа: діяльність і постаті (кінець XIX – 30-ті роки XX століття) / М.Ю.Костриця // Наук. зап. Вінницького держ. пед. ун-ту. Сер. Географія. – Вінниця, 2005. – Вип. IX. – с. 148-155.
10. Лазаренко Є.К. Мінералогія Поділля / Є.К.Лазаренко, Б.І.Сребродольський. – Львів: Вид-во Львівськ. ун-ту, 1969. – 345 с.
11. Макаренко Д.Є. Лепікаш Іларіон Автономович (До 100-річчя від дня народження) / Д.Є.Макаренко // Геологічний журнал. – 2005. – № 1. – с. 103-105.
12. Нестеренко В.А. Українська науково-освітня інтелігенція Кам'янца-Подільського у 1930-ті роки / В.А.Нестеренко // Наук. зап. Вінницького держ. пед. ун-ту. Сер. Історія. – Вінниця, 2004. – Вип. VIII. – с.180-185.
13. Нестеренко В.А. Діяльність науково-дослідної кафедри історії та економіки Поділля у справі українського національного відродження (1920-ті роки) / В.А.Нестеренко // Наук. зап. Вінницького держ. пед. ун-ту. Сер. Географія. – Вінниця, 2006. – Вип. XI. – с.249-253.
14. Прокопчук В.С. Трагічна доля Д.О. Богацького – голови Кам'янець-Подільського наукового товариства ВУАН / В.С.Прокопчук // Педагогічний вісник. – Хмельницький, 2003. – № 1. – с. 34-36.
15. Прокопчук В.С. Під егідою Українського комітету краєзнавства / В.С.Прокопчук. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2004. – 312 с.
16. Храневич В.П. Нарис фавни Поділля. Ч.1.: Ссавці та птахи / В.П.Храневич. – Вінниця: Віндерждрук ім. Леніна, 1925. – 128 с.
17. Храневич В.П. Минуле фавни Поділля: Шкіц з доби 12-19 ст. / В.П.Храневич. – Вінниця: Віндерждрук ім. Леніна, 1926. – 20 с.